

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
Cultural Management in Den Chai District as a Learning Site and a Site for Cultural Tourism

ศุภวาร์ วงศ์รอบ

Supharwan Wongrob

วรัญญูจักษ์ บุญสุรัตน์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

สาขาวิชาการจัดการศิลปะและวัฒนธรรม คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Suphawanwongrob@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองแพร่ 2) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนศึกษามรดกวัฒนธรรม คุณค่าและสภาพปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ และ 3) เพื่อเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการศึกษาภาคเอกสารและภาคสนาม ด้วยวิธีการสังเกตการณ์ทางกายภาพ และการสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ประกอบด้วยผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ประชาชนท้องถิ่น ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หัวหน้าหรือเจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ และประชาชนในพื้นที่อำเภอเด่นชัย และนำข้อมูลมาวิเคราะห์คุณค่า ศักยภาพ และปัญหาของมรดกทางวัฒนธรรมและเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจากแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่

ผลการศึกษาพบว่าเมืองแพร่ เป็นเมืองเก่าแก่ มีมรดกทางวัฒนธรรมที่มากมายหลากหลาย อันเป็นผลพวงมาจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ เช่นเดียวกับอำเภอเด่นชัย พื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองแพร่ในอดีตมีความสำคัญในฐานะเส้นทางโบราณ มีการตั้งถิ่นฐานชุมชนในพื้นที่เบาบาง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานที่หนาแน่นและมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งเป็นผลพวงจากการเข้ามาของเส้นทางรถไฟ พื้นที่อำเภอเด่นชัยมีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย ทั้งมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้และมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ มีคุณค่าด้านประวัติศาสตร์ ด้านวิชาการและการศึกษา และด้านศิลปะและสุนทรียภาพ สามารถจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ในรูปแบบเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม โดยยึดหลักการจัดการที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน ด้วยวิธีการจัดการแบบบูรณาการร่วมกันระหว่างชุมชน ท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐ

คำสำคัญ: การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม. แหล่งเรียนรู้. แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

Abstracts

This research aims to 1) study historical background of Phrae province: including history, society and culture 2) study the historical background, economic and cultural of communities in Den Chai District, Phrae Province. As well as, to study the value potential and problems of cultural heritage of the community 3) propose the model and methods to manage the cultural heritage in Den Chai District, Phrae Province, as a learning site and a site for cultural tourism. This research is qualitative research and the research methodology consists of documents study and field study by observing and interviewing the stakeholders of Den Chai district: including the community leaders, monks, community sages, administrator of local government organization, the chief or government officials and inhabitant. Then, to analyze that data for recognize the value, potential and problems of cultural heritage which lead to propose the model and methods to manage the cultural heritage as a learning site and a site for cultural tourism.

The research found that Phrae province is an ancient city and has more cultural heritages from the long of the historical development. As well as, In the previous times Den Chai district, Phrae province was important as an ancient route. In King Rama V period to present time, Den Chai had the community settlements and the development of economic prosperity because of the coming of the railway. Den Chai district has more cultural heritages: including tangible cultural heritage and intangible cultural heritage which have historical value, academic and education value, and art and appreciation value that cultural can be manage as the learning site and a site for cultural tourism routes and stick to the efficient and sustainable management which consist of the integration and association between communities, local and government officials.

Keyword: Cultural Management. a Learning Site. a Site for Cultural Tourism.

บทนำ

จังหวัดแพร่หรือเมืองแพร่ ถือเป็นเมืองในเขตภาคเหนือตอนบน ที่มีความเก่าแก่แห่งหนึ่ง มีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่มาแล้วตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ หรือกว่า 4,000 ปีที่ผ่านมา ก่อนจะมีพัฒนาการเป็นชุมชนและขยายตัวเป็นเมืองขึ้นมาตามลำดับ (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542 : 23.) และจากเอกสารตำนานวัดหลวงเมืองแพร่ ได้กล่าวถึงอายุของการตั้งเมืองที่มีมายาวนานถึง 1,000 กว่าปี (ภูเดช แสนสา. 2560 : 14) หรือจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้กล่าวว่าเมืองแพร่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 และมีการตั้งถิ่นฐานอย่างน้อยในราวพุทธศตวรรษที่ 19 เฉกเช่นเดียวกับเมืองอื่นในเขตล้านนา ที่เริ่มมีการสร้างบ้านแปงเมืองในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำหรือแอ่งที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา (ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. 2551 : 117) พัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่เมืองแพร่ ได้ก่อให้เกิดมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลาย

อันเป็นผลพวงจากการสรรค์สร้างของมนุษย์ ที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานและมีพัฒนาการของบ้านเมืองมาเป็นลำดับตามวิถีประวัติศาสตร์ ปฏิเสธไม่ได้ว่าในช่วงของพัฒนาการนั้น จะต้องปรากฏมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องกับตัวมนุษย์ในลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม เกิดเป็นอัตลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะของมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดแพร่ขึ้นมา

อำเภอเด่นชัย เป็นหนึ่งใน 8 อำเภอของจังหวัดแพร่ โดยพื้นที่บริเวณอำเภอเด่นชัยในอดีตอยู่ในเขตของเมืองมาน (เมืองแสนหลวง) และเมืองลอง สองเมืองบริวารของเมืองแพร่ ที่มีพัฒนาการของการตั้งเมืองมาแล้วราวพุทธศตวรรษที่ 19 (ภูเดช แสนสา. 2560 : 47 ; ภูเดช แสนสา. 2554 : 66-68) ในครั้งเหตุการณ์กบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445 ได้ปรากฏชื่อเด่นชัยในเหตุการณ์ครั้งนั้น โดยเป็นที่ตั้งทัพของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) แม้ทัพที่ทางพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ส่งมาปราบกบฏเงี้ยว (ประชุมพงศาวดารภาคที่ 75 (ปราบเงี้ยว ตอนที่ 1). 2502 : 16,18) แสดงให้เห็นถึงพื้นที่บริเวณอำเภอเด่นชัยนั้น มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์และเป็นเส้นทางโบราณมาตั้งแต่อดีต ก่อนมีการสร้างทางรถไฟผ่านเข้ามาในพื้นที่ในระยะต่อมา ทำให้มีพัฒนาการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่หนาแน่นและมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจขึ้น การเข้ามาตั้งถิ่นฐานชุมชนก่อให้เกิดการสร้างสรรคมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายในพื้นที่อำเภอเด่นชัย มรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้นล้วนมีคุณค่า ที่สามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่ได้

อย่างไรก็ตาม ความอุดมด้วยมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ยังถูกมองข้ามขาดการเอาใจใส่และให้ความสำคัญในการจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และยังขาดการศึกษาเพื่อเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการให้เกิดคุณค่าและเกิดประโยชน์อย่างแท้จริงต่อประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้น ล้วนเป็นทุนทางวัฒนธรรมชั้นยอด ที่สามารถนำมาจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนในพื้นที่และสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นในชุมชนด้วยเหตุผลข้างต้น จึงเป็นที่มาของการศึกษา “การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” อันจะนำไปสู่การเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ดังกล่าว ที่มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืนได้ในท้ายที่สุด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองแพร่
2. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนศึกษามรดกวัฒนธรรมคุณค่าและสภาพปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่
3. เพื่อเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

วิธีการวิจัย

รูปแบบงานวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองแพร่ รวมทั้งประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนมรดกวัฒนธรรมคุณค่าและสภาพปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ เพื่อเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้วิธีการศึกษาในรูปแบบสหวิทยาการ (Interdisciplinary Research) และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนา

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการศึกษาคั้งนี้ คือ แหล่งมรดกวัฒนธรรมและประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่

กลุ่มตัวอย่างและวิธีการคัดเลือกตัวอย่าง

1. กลุ่มผู้นำชุมชน พระภิกษุสงฆ์ ผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่น และผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในพื้นที่ 5 ตำบล ของอำเภอเด่นชัย ได้แก่ ตำบลเด่นชัย ตำบลแม่จ๊ะ ตำบลห้วยไร่ ตำบลไทรย้อย และตำบลปงป่าหวาย จำนวน 22 คน
2. หัวหน้า/เจ้าหน้าที่หน่วยงานในองค์กรของภาครัฐ ที่มีความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 6 คน
3. กลุ่มประชาชนทั่วไปในพื้นที่ 5 ของอำเภอเด่นชัย ได้แก่ ตำบลเด่นชัย ตำบลแม่จ๊ะ ตำบลห้วยไร่ ตำบลไทรย้อย และตำบลปงป่าหวาย ตำบลละ 5 คน รวมจำนวน 25 คน ใช้วิธีสุ่มแบบบังเอิญ (Accidental sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. แบบสัมภาษณ์ แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยเป็นแบบสัมภาษณ์ที่มีลักษณะคำถามในเชิงสอบถามและคำถามแบบปลายเปิด เพื่อใช้ในการสำรวจแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย และเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ได้แสดงความคิดเห็นถึงรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน
2. การสังเกตการณ์ (Observation) โดยเป็นการสังเกตการณ์ภาคสนาม (Field Observation) คือ ผู้ศึกษาสังเกตลักษณะทางกายภาพของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัยและชุมชนโดยรอบจากการถ่ายภาพ ที่ได้ดำเนินการควบคู่ไปพร้อมกับการสัมภาษณ์และจดบันทึกเพื่อสังเกตพฤติกรรมของผู้ให้สัมภาษณ์

การเก็บข้อมูล

1. การเก็บข้อมูลภาคเอกสาร

เพื่อจะได้มาซึ่งข้อมูลบริบททางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองแพร่ รวมทั้งประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจของชุมชน และมรดกวัฒนธรรม ในเขตอำเภอเด่นชัย ตลอดจนแนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม การจัดการแหล่งเรียนรู้ และการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

2. การเก็บข้อมูลภาคสนาม

เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจของชุมชน รวมทั้งมรดกวัฒนธรรม คุณค่าและสภาพปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย ตลอดจนรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืน ด้วยการลงพื้นที่สัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) กับกลุ่มตัวอย่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis) และแปลความ (Interpretation)

ทำการวิเคราะห์ด้วยการเปรียบเทียบข้อมูลจากภาคเอกสารที่ได้ค้นคว้ามาว่าสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในภาคสนามในพื้นที่หรือไม่ ทั้งนี้ ข้อมูลที่วิเคราะห์แล้วก็นำมาจัดระเบียบและเขียนเป็นผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัย ส่วนข้อมูลที่ได้จากการศึกษาภาคเอกสารและภาคสนาม ที่เป็นข้อมูลแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ก็จะนำมาวิเคราะห์เพื่อหาคุณค่าและปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้น รวมทั้งวิเคราะห์ถึงรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสมจากคุณค่าและปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลความคิดเห็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในท้ายที่สุด

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาในครั้งนี้สรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

1. บริบททางประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองแพร่ จากการศึกษาภาคเอกสารพบว่า เมืองแพร่หรือจังหวัดแพร่ เป็นเมืองโบราณที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย หรืออาณาจักรล้านนาในอดีต ที่ตั้งของจังหวัดแพร่นับเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ จึงเรียกได้ว่าจังหวัดนี้เป็น “ประตูสู่ล้านนา” ในพื้นที่จังหวัดแพร่ที่ต่อมากจะพัฒนาการเป็นอำเภอต่างๆ นั้น ล้วนแต่ปรากฏการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ โดยจากเอกสารตำนานและหลักฐานทางโบราณคดีนำมาประกอบกัน พบว่า ในพื้นที่ของเมืองแพร่ ได้ปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และมีพัฒนาการมาเป็นบ้านเมืองในระยะเวลาต่อมา โดยสามารถแบ่งยุคสมัยตามพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานชุมชนและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของจังหวัดแพร่หรือเมืองแพร่ ได้ 6 ยุค คือ ยุคก่อนการตั้งชุมชน ยุคการก่อตั้งชุมชน ยุคแคว้นอิสระ สมัยอาณาจักรล้านนา สมัยกรุงธนบุรี และสมัย

รัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงปัจจุบัน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542 : 3, 23-90) นอกจากนั้น ยังพบว่า เมืองแพรมีมรดกทางวัฒนธรรมที่หลากหลายในพื้นที่ อันเป็นผลพวงจากการสรรค์สร้างของมนุษย์ตามพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. 2542 : 111) และจากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองแพร่ โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคแคว้นอิสระเป็นต้นมา สถานภาพของเมืองเป็นเพียงนครรัฐเล็กและเป็นรัฐกันชน จึงได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของผู้ปกครองที่ต่างวัฒนธรรมกันออกไปอยู่บ่อยครั้ง (ชัยพงษ์ สำเนียง. 2551 : 79-80) เหตุจึงทำให้พื้นที่บริเวณเมืองแพร่ เกิดการปะทะรังสรรค์กันของหลากหลายวัฒนธรรม ทั้งวัฒนธรรมล้านนาและวัฒนธรรมกลุ่มคนไทยภาคกลาง (สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์) จนตกผลึกเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่จังหวัดแพร่ขึ้นมาในท้ายที่สุด (ศรีศักดิ์ วัลลิโถม และ วัลย์ลักษณ์ ทรงศิริ. 2551 : 212-213)

2. ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนมรดกวัฒนธรรม คุณค่าและสภาพปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ จากการศึกษาเก็บข้อมูลภาคเอกสารและภาคสนาม แล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบถึงความสอดคล้องของข้อมูล พบว่า พื้นที่บริเวณอำเภอเด่นชัยในอดีตมีความสำคัญในฐานะเส้นทางโบราณ ในระยะแรกมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนอย่างเบาบาง โดยเป็นเพียงที่พักแรมชั่วคราวของพรานป่าที่มาล่าสัตว์ พ่อค้าวัวต่าง และเป็นเส้นทางโบราณในการเดินทัพของกองทัพเมืองแพร่ กองทัพล้านนา และกองทัพอยุธยา (ชูขวัญ ฤงเงิน และสิริกิร ไชยมา. 2542 : 95 ; ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. 2538 : 71) ในอดีตพื้นที่ตอนเหนือของเด่นชัยอยู่ในเขตของเมืองมานหรือเมืองแสนหลวง เมืองหน้าด่านด้านทิศใต้ของเมืองแพร่ ส่วนพื้นที่ทางตอนใต้ คือบริเวณบ้านบ่อแก้ว ตำบลไทรย้อย อยู่ในเขตของเมืองลอง ในระยะต่อมาเริ่มมีการอพยพของชาวแพร่จากบริเวณเมืองมาน มาตั้งถิ่นฐานและเริ่มมีการรวมตัวเป็นชุมชนในพื้นที่ โดยยังเป็นเพียงชุมชนขนาดเล็ก ที่ตั้งอยู่บนเส้นทางผ่านของกองทัพ (ภูเดช แสนสา. 2554 : 66-68 ; 2560 : 47) ในครั้งเหตุการณ์กบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445 ปรากฏชื่อชุมชน “แดนไชยหรือแดนใจ” ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 75 (ปราบเงี้ยว ตอนที่ 1) โดยเป็นที่หลบซ่อนและที่ตั้งค่ายของกลุ่มเงี้ยว ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นเส้นทางเดินทัพไล่ติดตามเป็นที่ตั้งค่ายเพื่อปราบปรามกบฏเงี้ยวของกองทัพสยาม เป็นชัยภูมิที่ดีที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสง-ชูโต) แม่ทัพที่ทางพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ส่งมาปราบกบฏเงี้ยวในพื้นที่เมืองแพร่ และในระยะหลังปี พ.ศ. 2446 เป็นต้นมา หลังสิ้นสุดเหตุการณ์กบฏเงี้ยว ได้มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ อีกระลอก ทำให้ชุมชนหนาแน่นขึ้นจากเดิมเกิดเป็นชุมชนบ้านเด่นชัยขึ้น และเริ่มมีการสร้างวัดวาอารามเป็นศูนย์กลางในชุมชนต่างๆ ต่อมาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ชุมชนเด่นชัยถูกปกครองในรูปแบบอำเภอ คือ อำเภอแม่พริก และในปี พ.ศ. 2453 รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ สร้างเส้นทางรถไฟผ่านเข้ามาในพื้นที่ การเข้ามาของเส้นทางรถไฟได้นำความเจริญเข้ามาสู่พื้นที่อำเภอเด่นชัย เริ่มมีอาคารสมัยใหม่ เกิดย่านชุมชนและตลาด เส้นทางรถไฟยังพากลุ่มพ่อค้าชาวจีนจากตำบลท่าเสา อำเภอเมือง จังหวัดอุตรดิตถ์ เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อำเภอเด่นชัย และมีบทบาทอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนเด่นชัยให้มีความความเจริญ (สัมภาษณ์นายวสันต์ จินดาคำ, ครู กศน.อำเภอเด่นชัย, 8 มีนาคม 2563) ในขณะเดียวกัน ในระยะที่บริษัทอีสต์เอเชียติกเข้ามาทำกิจการป่าไม้ในเขตอำเภอเด่นชัย ได้มีกลุ่มชาวมุสลิมที่เป็นลูกจ้างของบริษัทได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อำเภอเด่นชัย พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตคนเชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่”

วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์สาปูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ของอำเภอเด่นชัยดำรงอยู่เรื่อยมาในฐานะส่วนหนึ่งของเมืองแพร่ ในปี พ.ศ. 2508 ได้รับการยกฐานะเป็นกิ่งอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ และในปี พ.ศ. 2518 ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ (คณะกรรมการประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดแพร่. 2528 : 97) พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ได้ทำให้เกิดการสรรค์สร้างมรดกทางวัฒนธรรมมากมายในพื้นที่อำเภอเด่นชัย โดยพบมรดกทางวัฒนธรรมกระจายตัวอยู่ในทั้ง 5 ตำบลของอำเภอเด่นชัย คือ ตำบลเด่นชัย ตำบลแม่จ๊วระ ตำบลห้วยไร่ ตำบลไทรย้อย และตำบลปงป่าห้วย สามารถแบ่งตามประเภทของมรดกทางวัฒนธรรมได้ 2 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ได้แก่ วัดวาอาราม/ศาสนสถานสถาปัตยกรรมอนุสรณ์สถาน/แหล่งประวัติศาสตร์หอคิลปะ และศาลสักการะ/ศาลผี จำนวน 40 แห่ง

ภาพที่ 1 ภาพวัดพระธาตุสุโทนมงคลคีรีสามัคคีธรรมและอาคารสถานีรถไฟแม่พวก ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัดวาอาราม/ศาสนสถาน และสถาปัตยกรรม ในในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

ภาพที่ 2 ภาพอนุสรณ์สถานบ้านเกิดเสาชิงช้า และหอคิลปะ“หอคิลปะปิ่นรินทร” ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นอนุสรณ์สถาน/แหล่งประวัติศาสตร์ และหอคิลปะในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7 “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวิตคนเชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่”
วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์สาปูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาพที่ 3 ภาพศาลเจ้าแม่นางแก้ว และศาลเจ้าพ่อเสือ ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรม
ที่เป็นศาลสักการะ/ศาลผี ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

กลุ่มที่ 2 มรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ได้แก่ ประเพณี/เทศกาล ภูมิปัญญาท้องถิ่น/งานหัตถกรรม
พื้นถิ่น และอาหารพื้นถิ่น จำนวน 43 แห่ง

ภาพที่ 4 ภาพงานประเพณีสงกรานต์เด่นชัย ร่วมใจสรงน้ำพระเจ้าแสนแซ่ ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรม
ที่เป็นประเพณี/เทศกาล ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

ภาพที่ 5 ภาพการทำไม้กวาดดอกหญ้า และหมวยเด่นชัย ตัวอย่างมรดกทางวัฒนธรรม
ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น/งานหัตถกรรมพื้นถิ่น และอาหารพื้นถิ่น ในพื้นที่อำเภอเด่นชัย

สำหรับคุณค่าและปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์ทางกายภาพและการสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่าง แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสรุปเป็นประเด็น โดยพบว่า แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัยนั้น มีคุณค่า 3 ด้าน ดังนี้

1) คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันถึงพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานชุมชนในพื้นที่อำเภอเด่นชัย การเข้ามาของเส้นทางรถไฟ และเป็นหลักฐานยืนยันถึงประวัติศาสตร์การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวจีนและกลุ่มมุสลิม และได้สร้างสรรคมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ที่มีความเป็นเอกลักษณ์และยังคงดำรงรักษาไว้มากจนปัจจุบัน

2) คุณค่าทางด้านวิชาการและการศึกษา

สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการตั้งถิ่นฐานชุมชนในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้แก่ผู้ที่สนใจและนักท่องเที่ยวทั่วไป ในขณะที่เดียวกัน ก็ยังเป็นแหล่งเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนในพื้นที่ ถือเป็นการปลูกฝังทำให้เด็กและเยาวชน ที่เป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ เกิดความรักและหวงแหนมรดกทางวัฒนธรรมเหล่านั้น และพร้อมที่จะอนุรักษ์และรักษาให้คงอยู่กับชุมชนสืบต่อไป

3) คุณค่าทางด้านศิลปะและสุนทรียภาพ

หอศิลปะ ได้รวบรวมและจัดแสดงภาพศิลปะของศิลปินไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ และฝึกปฏิบัติด้านศิลปะให้แก่เด็กและเยาวชนในพื้นที่ รวมทั้งผู้คนที่สนใจทั่วไป มีการจัดแสดงภาพศิลปะให้สาธารณชนทั่วไปได้เข้าชมและสัมผัสถึงสุนทรียภาพ ที่แสดงผ่านภาพจิตรกรรมของศิลปินที่จัดแสดง เช่นเดียวกับลักษณะทางศิลปะสถาปัตยกรรมที่ปรากฏบนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัดวาอาราม/ศาสนสถาน และสถาปัตยกรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ แสดงให้เห็นถึง ทักษะฝีมือ ความละเอียด และความประณีตของช่างผู้สรรค์สร้าง ถือเป็นสถานที่จัดแสดงภาพศิลปะและสร้างสุนทรียภาพ ให้ความงามและความประณีตอย่างยิ่งแก่ผู้ที่ได้พบเห็น

ในส่วนของปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ มี 2 ด้าน ดังนี้

1) ปัญหาด้านสภาพตัวแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

เกิดการชำรุดทรุดโทรมไปตามกาลเวลา โดยเฉพาะวัดวาอาราม/ศาสนสถาน และสถาปัตยกรรมหากปล่อยทิ้งไว้ อาจทำให้ตัวอาคารหรือตัวสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าพังทลายลง และแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมบางแห่งขาดการเอาใจใส่ดูแลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทำให้สภาพพื้นที่ตัวแหล่งดูกรังๆ ไม่สร้างบรรยากาศของการเป็นแหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ยังขาดสื่อประชาสัมพันธ์ และสื่อให้องค์ความรู้ของตัวแหล่ง เช่น ป้ายบอกทางเข้าแหล่ง ป้ายประวัติความเป็นมา และแผ่นพับประชาสัมพันธ์

2) ปัญหาด้านการบริหารจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม

ขาดการบริหารจัดการที่เน้นการบูรณาการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ที่จะนำเอาคุณค่าที่มีอยู่ในตัวแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมมาสร้างสรรคให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่ได้ ในขณะที่เดียวกันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ยังขาดความต่อเนื่องในการดำเนินงาน และขาดแผนการจัดการหรือดูแลรักษา

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน นอกจากนั้น ยังขาดความจริงจังหรือเอาใจใส่ต่อการพัฒนาหรือดูแลตัวแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ทำให้ตัวแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าเหล่านั้น ถูกกลืนหรือปล่อยทิ้งไว้ให้ผุพังหรือสูญหายจนไร้ค่า จนไม่มาสารณนำมาสร้างประโยชน์เป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมให้กับประชาชนในพื้นที่ได้

3. การเสนอรูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เหมาะสม จากคุณค่าและปัญหาของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอเด่นชัย แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ กลุ่มตัวอย่าง พบว่าสามารถจัดการในรูปแบบของเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้ 4 เส้นทาง ดังนี้

1. เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เส้นทางแสวงบุญ เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัดวาอาราม/ศาสนสถานในพื้นที่อำเภอเด่นชัย
2. เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์อำเภอเด่นชัย เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นวัดวาอาราม/ศาสนสถานสถาปัตยกรรมและอนุสรณ์สถานหรือแหล่งประวัติศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของอำเภอเด่นชัย
3. เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หอศิลป์และอาหารพื้นถิ่น เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นหอศิลป์และอาหารพื้นถิ่นอำเภอเด่นชัย
4. เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและงานหัตถกรรมพื้นถิ่น เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น/งานหัตถกรรมพื้นถิ่นของอำเภอเด่นชัย

วิธีการจัดการแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ที่มีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืน ต้องยึดหลักการบูรณาการทำงานร่วมกันอย่างจริงจังระหว่างชุมชนที่มีมรดกทางวัฒนธรรม ท้องถิ่น และของหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ด้วยการจัดตั้งคณะกรรมการอำนวยความสะดวกเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่ โดยมีตัวแทนจากภาคประชาชนและภาคประชาสังคมในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องร่วมเป็นคณะกรรมการฯ มีการประชุมจัดทำแผนจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอเด่นชัย ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และแต่งตั้งคณะทำงานจัดทำองค์ความรู้ของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมตามเส้นทางเรียนรู้ฯ คณะทำงานบูรณะ ปรับปรุงภูมิทัศน์ แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมตามเส้นทางเรียนรู้ฯ มีการดำเนินงานอนุรักษ์และ สืบสานประเพณี/เทศกาลท้องถิ่นอำเภอเด่นชัย เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีการจัดตั้งศูนย์บริการข้อมูลและนำขมนักท่องเที่ยวฯ มีการจัดตั้งสมาคมักคฤห์อาสา มีการประชาสัมพันธ์เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมฯ ด้วยแผนพับประชาสัมพันธ์ สื่อวีดิทัศน์ และสื่อสังคมออนไลน์ ได้แก่ Youtube Line และ Facebook รวมทั้งมีการจัดงานในลักษณะอีเวนต์ทางวัฒนธรรมในชื่อ “เปิดเด่นชัยประตูสู่ล้านนา เปิดมรดกทางวัฒนธรรมล้ำค่า สู่เส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” เพื่อสร้างการรับรู้และประชาสัมพันธ์เส้นทางเรียนรู้ฯ ให้เป็นที่รู้จักแก่สาธารณชนทั่วไป และสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมในพื้นที่ได้

อภิปรายผล

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม แนวคิดการจัดการแหล่งเรียนรู้ และแนวคิดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา ผลสรุปจากการวิจัย ได้นำไปสู่ความเข้าใจและรับรู้ถึงคุณค่าของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดแพร่ และยังถือทุนทางวัฒนธรรมชั้นยอดและมีความหลากหลาย สามารถเป็นสื่อการเรียนรู้และสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นกับพื้นที่ได้ ด้วยการจัดการให้เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในรูปแบบเส้นทางเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ ทั้งนี้ วิธีการดำเนินการทั้งหมดจะต้องเน้นการบูรณาการร่วมกันอย่างจริงจังของชุมชนท้องถิ่น และภาครัฐ โดยสอดคล้องกับงานวิจัยของกาญจนา แสงลี้มสุวรรณ และศรัณยา แสงลี้มสุวรรณ (2555) ที่พบว่าการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จะสำเร็จลุล่วงไปได้นั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือกันจากทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรอิสระ และชุมชน และสอดคล้องกับเอกสารของสุวิทย์ เมษินทรีย์ (2559) ที่กล่าวว่า การท่องเที่ยว เชิงวัฒนธรรม สามารถสร้างสรรคจากทุนทางวัฒนธรรมและมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม โดยผ่านกระบวนการบรรณาการและวิธีการพัฒนาแบบองค์รวมบนความหลากหลายทางวัฒนธรรม และเกิดการบริการที่มีมูลค่าสูงได้ และสอดคล้องกับงานวิจัยของณิชภาพ แสงเหมือนขวัญ (2555) ที่พบว่าแหล่งมรดกวัฒนธรรมที่เป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมของชาวยองในพื้นที่อำเภอลำปาง จังหวัดลำพูนนั้น มีคุณค่าและสามารถจัดการเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ในรูปแบบเส้นทางวัฒนธรรมชุมชนยอง ที่สามารถใช้เป็นสื่อในการเรียนรู้วัฒนธรรมชุมชนชาวยอง และเป็นข้อมูลสนับสนุนการท่องเที่ยวในพื้นที่อำเภอลำปาง จังหวัดลำพูนได้ ทั้งนี้ ผู้ศึกษาได้มีความคิดเห็นเพิ่มเติมจากประเด็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ กล่าวคือ มรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น/งานหัตถกรรมพื้นถิ่น ในพื้นที่อำเภอด่านซ้ายนั้น มีคุณค่าที่สามารถจะพัฒนาและต่อยอดได้ โดยใช้แนวคิดสารสนเทศมรดกทางวัฒนธรรม มาเป็นกรอบในการจัดเก็บข้อมูลเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นถิ่น/งานหัตถกรรมพื้นถิ่น ไว้เป็นศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรมของอำเภอด่านซ้ายโดยเฉพาะ มีระบบเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อรวบรวมและเข้าถึงข้อมูลดังกล่าว เพื่อให้ชุมชน ท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ สามารถนำข้อมูลไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในพื้นที่ได้ นอกจากนี้ ยังสามารถใช้แนวคิดเกี่ยวกับสินค้าทางวัฒนธรรม มาเป็นแนวทางในการนำเอาภูมิปัญญาพื้นถิ่น/งานหัตถกรรมพื้นถิ่นมาสร้างสรรค์และต่อยอดเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชนและประชาชนในพื้นที่ได้อีกทางหนึ่ง

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาในครั้งนี้ การเก็บข้อมูลภาคสนามในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดแพร่ อาจยังตกหล่นแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมอีกหลายแห่ง ที่อาจมีคุณค่ายิ่ง มีประวัติความเป็นมาและน่าสนใจ ที่อาจไม่ได้นำมาเสนอเป็นผลการศึกษาในครั้งนี้ ทั้งนี้ ในอนาคตต้องมีการศึกษาต่อเพิ่มเติม โดยผู้ที่สนใจในการศึกษาครั้งต่อไป เพื่อให้ได้ข้อมูลมรดกทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ์และครบถ้วนที่สุด นอกจากนี้ รูปแบบและวิธีการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเขตอำเภอด่านซ้าย ดังที่ได้เสนอไปในผลการศึกษาค้างนี้ หากรูปแบบวิธีการจัดการใดไม่สามารถใช้ดำเนินการได้หรือดำเนินการแล้วมีปัญหาและอุปสรรค อาจต้องมีการทบทวนและทำการศึกษาเพิ่มเติมในการศึกษาค้างต่อไปอีกด้วยเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แสงลี้มสุวรรณ และ ศรันยา แสงลี้มสุวรรณ. (2555). การท่องเที่ยวเชิงมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน [Sustainable Cultural Heritage Tourism]. วารสารนักบริหาร, 32(4), 139-146.
- คณะกรรมการประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาค จังหวัดแพร่. (2528). ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดแพร่.แพร่: ม.ป.พ.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2551). พลวัตการสร้างและการรับรู้ประวัติศาสตร์เมืองแพร่ พ.ศ. 2445-2549 (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ชูขวัญ ฤงเงิน และ สิริกร ไชยมา. (2542). เมืองแพร่บ้านเรา.แพร่: ไทยอุตสาหกรรมพิมพ์.
- ณิชภาพร แสงเหมือนขวัญ. (2555). การศึกษาเส้นทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวอง ในเขตอำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการศิลปะและวัฒนธรรม). เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 75 (ปราบเงี้ยว ตอนที่ 1). (2502). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อำนวยการพิมพ์.
- ภูเดช แสนสา. (2554). ประวัติศาสตร์เมืองลอง หัวเมืองบริวารในล้านนาประเทศ. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- ภูเดช แสนสา. (2560). หลากเรื่องเมืองแพร่ 1. เชียงใหม่: นันทกานต์การพิมพ์.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2551). นครแพร่จากอดีตมาปัจจุบัน: ภูมิเนเวศวัฒนธรรมระบบความเชื่อ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: วัชรินทร์ พีพี.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่. (2538). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับเชียงใหม่ 700 ปี. เชียงใหม่: มิ่งเมือง.
- สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเด่นชัย. (2546). ประวัติหมู่บ้าน อำเภอเด่นชัย จังหวัดแพร่.แพร่: สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอเด่นชัย.
- สุวิทย์ เมษินทรีย์. (2559, 2 พฤษภาคม). ไชรทัสประเทศไทย 4. ไทยรัฐ, น. 2.